

Pető Iván

Házmesterek

A könyv címéről, *Házmesterek a vészkorszakban*, először az jut az ember eszébe: lehet, hogy ennek alapján csak bizonyos kor felett evidens a mű témája? Az igen-igen érzéketlen, az egykor zsidónak minősítettek által évtizedekig használt vészkorszak kifejezést jó ideje kiszorították a szinonimák. Milyen jó, hogy itt ezt használják! (Az, hogy a többség talán nem is tudja, hogy milyen időszakot jelölnek így, valószínűleg nem befolyásolja a mű iránti érdeklődést.) Ráadásul a házmester szó is kikopik lassan a nyelvből, bár hozzávetőleges jelentése mindenki számára sejthető, de mégiscsak egy gyakorlatilag eltűnt foglalkozást jelez. (A mű eredeti, angol címében building manager és holocaust szavak szerepelnek.)

A könyv az 1940-es évek Budapestjére fókuszál, de jóval többet nyújt, mint azt feltételeznénk. Az újabb generációk számára önmagában is érdekes lehet, hogy mégis miért érdemelnek külön figyelmet a házmesterek, más néven házfelügyelők? A szerző, Ádám István Pál, már csak azért is, hogy a rendkívüli viszonyok közötti magatartásuk érthető legyen, a feladataikat és e sajátos foglalkozás társadalmi helyzetét is bemutatja. Világossá teszi, hogy meglehetősen homogén csoportról van szó, amelynek létezett közös identitása is, ami természetesen nem jelentette azt, hogy kiélezett szituációban minden házfelügyelő azonos norma szerint viselkedett.

Szinte csak mellékesen, de az olvasó például olyasmit is megtud, hogy 1942-ben, amikor egy belügyminiszeri rendelettel megtiltották a zsidó származásúak házmesterkedését, a foglalkozás érdekképviselője 1500-ra becsülte az érintettek számát, vagyis a kevésbé tájékozott olvasó számára kiderül, milyen torz az a kép, mely szerint a zsidónak minősülők szinte kizárólag kereskedők, értelmiségiek, nagytőkészek, esetleg kommunisták voltak. (Egyébként Budapesten ekkoriban 27 ezer körül volt a házmesterek száma.) Szintén csak egy megjegyzés erejéig tűnik ki, hogy egyes adatok szerint a nyilasok, a rendelkezések szabotálása címén közel száz házmestert öltek meg. Feltehetően azonban erről nem találhatók érdemi források, különben a szerző nyilván fontosnak tartaná feltárni a részleteket, hiszen amennyiben igazolható az állítás, az önmagában is finomítaná a hatalommal feltétel nélkül kooperáló házfelügyelők képét.

A házmesteri mentalitásról általában megvetően, előítéletesen szokás szót ejteni. Az általánosító, negatív vélemény jelentős részben többségük rendszereken átívelő viselkedéséből ered. A könyv időben az 1945 utáni igazoló eljárásokig megy el, így kitűnik, hogy a házmesterek döntő többsége „átmentette” magát az új rendszerbe. Annak részletei tehát, hogy a házfelügyelők nagyobb része ugyanúgy szolgálta az új politikai rendszert, mint a műben

tárgyalt 1944 előttit, a német bevonulás utánit vagy a nyilas időszak alattit, nem tárgya a műnek.

A könyv nagy erénye, hogy a házfelügyelők viselkedésének mozgatóit keresi, ahogy a szerző fogalmaz, mentalitástörténeti kísérletre vállalkozik, ugyanakkor a cselekedetek, magatartások közötti különbségeket is fontosnak tekinti, ezen belül differenciáltan tárgyalja az elmarasztható tetteket is. Pszichologizálás nélkül, a konkrét témánál maradva, de utóbbin messze túlmutató társadalompszichológiai kórképet nyújt egy embercsoport viselkedéséről olyan helyzetben, amikor mások feletti hatalmi helyzetbe kerültek, arra felkészületlenül. Világossá válik, hogy az ideológiák elkötelezett híveit nem számítva hogyan tudott a többnyire szerény iskolázottságú házmesterek döntő többsége saját motivációs rendszere alapján, alig változó magatartással alkalmazkodni a politikai fordulatokhoz.

Eredetileg a háziúr, a bérház tulajdonosának alkalmazottai voltak, általában vidékről költöztek a fővárosba, ami egyértelmű társadalmi felemelkedést jelentett. Szerény, többnyire szoba-konyhás lakást kaptak feladataik (a ház, a járda tisztítása, a háztartási szemét összegyűjtése, kisebb alkalmi javítások, a lakbér beszedése) ellátásáért. Pénzbeli jövedelmük az első időkben csak a lakóknak végzett szolgáltatásokból származott, de a két világháború között már a lakbér meghatározott százalékában „házmesterpénz” is járt nekik. Ez főfoglakozású bérnek igen szerény volt, már csak azért is, mert a munkához szükséges eszközöket is

ebből vásárolták. A lakóknak részben szabott tarifával, részben baksisért nyújtottak szolgáltatásokat. Ádám ebből a rendszerből vezeti le, hogy ha a diszkrimináltak a vézorkorszakban valami segítséget kaptak a házmestertől, azért azonnal ellenérték járt, sokszor a kockázatokhoz és a kiszolgáltatottak kényszerhelyzetéhez „természetesen” igazodó emelt tarifával, ékszerek, értékesebb tárgyak átengedésével. Olyannyira általánosnak látja ezt a szisztémát, hogy szerinte a „zsidómentő” házmestereknek alapsabb vizsgálat esetén a Jad Vasem nem adományozhatna Világ Igazai címet, hiszen itt az önzetlen segítség alapfeltétel.

A házmesterek társadalmi helyzete eleve ambivalens volt. A magán-szféra és a közérdeknek tekintett hatósági kívánalmak ütközőpontján működtek, szolgálták a háztulajdonost, a bérlőket, ugyanakkor a hatóságok igényeinek is eleget kellett tenniük. A házirend jegyében a bérlőkkel, különösen a szegényebekkel, ha erre volt hajlamuk, hatalmaskodtak is. Mindezzel együtt lényegében szolgának számítottak, így a társadalmi hierarchia alsó szintjén kaptak helyet, sok tekintetben a háztartási cselédekhez hasonló presztízzsel. A könyvből kitűnik, hogy a „szakma” némi hatósági vagy félhivatalos státuszra vágyva látta javíthatónak pozícióját.

A két világháború közötti nyílt antiszemitizmus nyilvánvalóan hatott a házmesterekre is, sokuk számára magyarázatot nyújtott frusztráltságukra. Bár a szerző nem használja a társadalmi osztály kifejezést, ezzel együtt is elmondható, hogy az osztálykülönbségekből eredő és az

antiszemita alapú indulatok a házmestereknél is keveredtek, termékeny talajt találtak. Némi orvosságot adott bajaikra, hogy a jövedelmi hierarchiában fölöttük álló, zsidónak számító bérlőkkel és háztulajdonosokkal szemben, egy másfajta hierarchiában a keresztény származásúak álltak felül. (Egyes adatok szerint érték alapján 1930-ban a bérházak 46 százaléka volt zsidó tulajdonban.) A házfelügyelők döntő többsége nyilván nem feltételezte, hogy a harmincas évek közepétől sűrűn emlegetett őrsgváltással a zsidónak tekintett háziúr helyébe léphet, de 1938-tól, a már korábbi reménnyel összhangban a házmesterek egyre több közfeladatot kaptak a hatóságoktól, így magukat egyre inkább a közérdek képviselőinek tekintették. Ezzel a jövedelmi hierarchiától függetlenül, jogosítványuk alapján a zsidónak minősülő bérlők, sőt háztulajdonosok fölött is hatalmi helyzetbe kerültek, gyakran még az „őskeresztény” bérlők sorsának alakulását is befolyásolhatták.

Itt indokolt megjegyezni, hogy 1945 után is megmaradtak a házfelügyelői közfeladatok, a bérházak 1952-es államosítását követően, a tanácsrendszer ingatlankezelőjének (IKV) alkalmazottjaként pedig formálisan is – mai kifejezéssel – közfeladat-ellátó, tehát valamennyire hivatalos személlyé váltak.

A könyv végigvezeti az olvasót a házfelügyelők hatalmi lehetőségeinek bővülésén, kezdve onnan, hogy az általuk kötelezően vezetendő lakónyilvántartás alapján pontosan tudták, hogy lakóik közül ki zsidó vagy minősül a faji törvények alapján zsidónak, folytatva azzal, hogy a diszkriminációs rendelkezések

betartását részben felügyelheték. Felelőssé váltak a légoltalmi szabályok alkalmazásáért, felügyelték az óvóhelyeket, a csillagos házak kijelölésekor rajtuk is múltott, hogy a „vegyes” lakosú házakból a zsidónak minősítetteket költöztetik ki, vagy éppen a gettó részévé teszik az épületet és lakóit, részben diszponáltak a kényszerből elhagyott lakások, a hátrahagyott javak felett. A rettenetesen túlzásfolt védett házakban is, de a csillagos házakban már eleve rendfenntartói szerepet kaptak. A szabad mozgásukban erősen korlátozott diszkrimináltak külső kapcsolataikban, az élelmszer-beszerzésben jelentős mértékben a házmesterekre voltak utalva. A házfelügyelő nyilas és német raziák idején beáruhathatta a szabálysértőket, vagy éppen segíthette a bujkálókat. Ádám levéltári források és interjúk alapján számos konkrét esetet mutat be a hatalmi pozícióba került házmesterek visszaéléseiről, hatalmaskodásairól, esetleg óvatos segítőkészségükről.

A könyv egyik legérdekesebb vonulata annak bemutatása, hogy a szereplők fekete-fehér, rossz-jó minősítése milyen korlátozottan használható. Természetesen léteznek nyilvánvaló áldozatok és vitathatatlan tettesek, bűnösök. E két kategória mellett a szociálpszichológia már jó ideje használja a „bystander” kifejezést azokra, akik rendkívüli helyzetekben nem avatkoznak be, félrenéznek vagy passzívan szemlélődnek, „sétálnak”. A könyvben leírt esetek mutatják, hogy a vézorkorszakban a két szélső pont, a tettes és az ártatlan félrenéző között a házmester-magatartás sokféle árnyalata létezett, ideértve azt is,

hogy ha látszólag szemlélőként viselkedtek, ha „csak” betartották az előírásokat, bűnsegéddé váltak, mert bár módjukban állt volna segíteni, mégsem tették. De lehetett valaki egy személyben tettes és aktív, az áldozatoknak lehetőség szerint segítő bystander is. Egyazon házmester egyeseken segített, másoktól megtagadta a segítséget, vagy „csak” szigorúan betartatta velük a zsidóellenes előírásokat. Amikor egy megnevezett Kádár utcai házmester üldözötteket rejtegetett, és ennivalót szerzett nekik, akkor kilépett a passzív szemlélő szerepéből, ám ha a későbbi vád szerint valóban elfoglalta az egyik zsidónak minősített lakó lakását, akkor összejátszott az elkövetőkkel – mondja a szerző. A skála árnyalatait jelzi továbbá, hogy Ádám például, ha nem is bűnösként, de elmarasztaló felhanggal emlegeti azokat, akik 1942-ben a zsidónak minősített házmesterek helyébe léptek. Külön kérdés, hogy az egyértelmű eseteken túl hol és hogyan húzhatók meg a gyarlóság, a vétség és a bűn határai, mi az, ami morális vétség, mit tud kezdeni a jog az olyan magatartással például, amikor a házmester, a védett házak borzalmas körülményei között, feltehetően hisztériára hajlamos feszültségek közepette, verbálisan agresszív volt, zsidózott is, fegyelmezőként megpofozott valakit? Vagy ha nyilasoknak a diszkrimináltak élelmiszer-készleteiből adott át kincsnek számító darabokat, esetleg ezzel elkerülve súlyosabb következményeket? Gyáni Gábor mindezek ismeretében az *Előszóban* egy másféle aspektust említ, eszerint még a szélsőséges helyzetben is nyílik tér választásra az alternatív magatartások között.

A házmesterek vészorszakokban tanúsított viselkedését jórészt az 1945 utáni eljárások során dokumentálták. A dokumentumokból – írja a szerző – nemegyszer az világlik ki, hogy a házfelügyelő tisztességes magatartását igazoló és az őt vádló tanúvallomások a bérház emeletei szerint élesen elváltak. Az alsóbb szintek szerényebb jövedelmű lakói a házmester ellen, míg a felsőbb szintek nagyobb lakásainak bérlői vagy az esetenként itt lakó tulajdonos viszont mellette nyilatkoztak. Ez közvetve bizonyítja, hogy aki fizetni tudott, másféle elbánásban részesült, mint aki nem.

A könyv *Következtetések* című összefoglalójában azt olvashatjuk: „A háborút követő nyomozások bebizonyították, hogy a budapesti házfelügyelők aktív szereplők, nem csupán passzív szemlélők voltak.” Az elszámoltató hatóságok, bár elismerték a bűnös tétlenség fogalmát, „ezt nem terjesztették ki a házmesterek széles tömegeire és azokra a hétköznapi emberekre, akik közelről nézték végig a budapesti zsidóság üldöztetését”.

A mű a Bristol Egyetemen, a magyarországi gettósításról is könyvet publikáló, ismert holokausztkutató, Tim Cole témavezetésével írt doktori értekezés alapján született, eredetileg angol nyelven jelent meg 2016-ban. Erről Domány András, a *Mozgó Világ* 2018. 10. számában részletes ismertetést írt.

Ádám István Pál: Házmesterek a vészorszakban. Fordította: **Orosz Ildikó.** Az *Előszót* írta **Gyáni Gábor.** Budapest, 2024, Park Könyvkiadó. 310 oldal, 5999 forint.